

Kültür ve Düşünce Adamı Olarak Falih Rifkı Atay

Mustafa Oral*

Falih Rifkı Atay (1894–1971), kendi deyimiyle, *edebiyatlı politika* yapan bir yazardır. 1911’de *Tecelli* dergisinde yayınlanan “*Mübareze-i İçtimaiye*” (Toplumsal Mücadele) başlıklı ilk yazısından itibaren gençliği, toplumsal geriliklerle savaşıma davet etmiştir. İlk şiirleri de yine aynı dergide çıkmıştır. Yazın hayatının büyükleri arasında görünmesi, Balkan Savaşı’ndan sonradır. Mercan İdadîsi’nden hocası Hüseyin Cahit Yalçın’ın başyazarlığını yaptığı *Tanin* gazetesinde “*İstanbul Mektupları*” başlığı altında cumartesi sohbetleri yazmıştır. 1912’den itibaren Talat Paşa’nın, I. Dünya Savaşı sırasında Suriye Cephesi komutanı Cemal Paşa’nın özel kalemi olarak çalışmış, 1917’de Suriye cephesinden İstanbul’a dönüp Çarkçı Mektebi’nde edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Mütareke döneminde birkaç arkadaşı ile *Akşam* gazetesini ve *Yeni Mecmua*’yı çıkartmış, Kurtuluş Savaşı’na destek vermiştir. Sonraki dönemde ise Kemal Atatürk’ün yanındaki yerini almıştır.

* Doç.Dr. Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (must.oral@gmail.com)

Falih Rıfki'nın *Akşam*'ı

Falih Rıfki Atay'ın edebî şahsiyetini, Büyük Savaş'ın sonuna doğru yazdığı *Ateş ve Güneş* adlı kitabıyla bulduğu (Sevük, 1924: 638-639) söylenir. Kitabını çölde savaşan asker arkadaşlarını dinleyerek, bazı subayların savaş sırasında aldığı notları okuyarak, biraz da raporlardan yararlanarak yazdığını belirtiyor. *Zeytindağı*'nın özünü oluşturan bu yapıtta, cephenin içinde kaybolan bölük ve müfrezelerin muharebe hikâyelerini anlatıyor. Hikâyelerin odak noktası ise tek seçenek haline gelen *genç subayın ve köylünün destanıdır*. Bu yapıt, yazarının da mensubu bulunduğu Suriye ordusunun, kahramanlık ve ıstırap hikâyelerinden oluşuyordu. Yapıtı kendisine gösteren Cemal Paşa'dan “*bastırmasanız iyi olur*” yanıtını almış olan Falih Rıfki'ya göre eserde Cemal Paşa ile birkaç subay ve neferden başka kimsenin adı geçmez; üstelik Cemal Paşa kitapta lider şahsiyetini arar, ancak ön planda bulamaz.

Falih Rıfki, eserinde Cemal Paşa'yı sunî, cansız, uydurma bir kalıp gibi medih ve tasvir etmediğini; zaafı ve meziyetleri ile sade bir insan gibi karşımızda canlandırdığını (Atay, 1970: 137-138) belirtiyor. Bu nedenle, kitabının, liderlik kültürü içinde yetişmiş Cemal Paşa ile çevresinin pek hoşuna gitmediğini övünerek anlatıyor. Kitabın 15 Kasım 1918 tarihli önsözüne bakılırsa, Cemal Paşa'nın Talat ve Enver ile yurtdışına firar ettikleri dönemde yayımlandığı anlaşılıyor ki, bu bilgiden Falih Rıfki'nın yeni döneme hazırlık içinde olduğunu, bir bakıma ortama göre hareket ettiğini anlıyoruz. Kitap, üç bölümden oluşur; üçüncü bölüm, 1914'de ilk keşif seferine çıkan bir subayın savaş notlarından alınmadır. Birinci bölüm bir yazarın günlüğü olup çöle seyahatini anlatır, ikinci bölüm çöldeki hayat üzerinedir.

Falih Rıfki Atay'ın bir yazar olarak asıl şöhretini birkaç arkadaşı (Kâzım Şinasi Dersan, Ali Naci Karacan, Necmeddin Sadık Sadak) ile birlikte 1918'de kurduğu *Akşam*'da yazdığı “*Günün Fıkrası*” yazılarıyla bulmaya başladığını yazmıştı. Bu yazıları, ülkenin kurtuluşu konusundaki edebiyatın serüvenini anlamak açısından da oldukça öğreticidir. Bu fıkraları şöyle anlatıyor (Atay, 1998: XV-XVI): “*Mütarekenin ilk yılında, ben de, sihirden, tılsımdan başka bir şey beklemiyordum. Akşam'daki ilk yazılarım, Babîâli Caddesi'nin ahlâk ve ruh çirkefi içinde birtakım sızlanışlardır. Anadolu'dan Mustafa Kemal'in sesi geldiği zaman, o zaman, kalbim doğrulup kalktı. Kuru dala yeniden özsu yürüdü; tomurcuk kurusu üzerinde kırmızı gül açtı. Akşam'ın üçüncü sayfasının baş sütununu siper gibi kazıp içine yerleştim. Hayınlık, tehlike, ıstırap, korku, orada göğüs göğse bir kavganın bütün acılarını tattım; yalnız bir acı nedir bilmem: Ümitsizlik duymadım...*”

Falih Rıfki, *Akşam*'da *bozguncu edebiyatı* yapanlara karşı mücadele ettiğini, bu

nedenle idam istemiyle tutuklanıp Divan-ı Harp'e verildiğini, ancak İnönü zaferinden sonra kurtulduğunu anlatıyor. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra TBMM'ne Bolu Milletvekili olarak girmiş, Atatürk'ün *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yazmaya başlamıştır. İşte, *organik* bir aydın olarak asıl şöhretini Çankaya'da radikal bir Kemalist olarak bulmuştur. Bundan sonra, *Kemalizm*'in parlak bir *kalemşor*'u olarak tanınmış ve temel eserlerini bu konuda vermiştir. Bu konuda ilk ciddi yazısı da Yakup Kadri ile birlikte yaptığı Atatürk'le *Büyük Zafer* üzerine geniş bir söyleşiden oluyordu. Y. Kadri zaferin siyasî, Falih Rıfki askerî kısmını parlak başlıklar altında gazetelerde yayımlamışlardı. Bundan sonraki dönemde sürekli Kemal Atatürk'ün yakınında bulunmuş, dikte ettirdiği birtakım düşünceleri genelde kendisi tutarmış. Atatürk, “*sen benim tarihimi yazacak olanlardasın*” (Atay, 1971: 172, 494) demiştir.

Falih Rıfki Türkçeci

Falih Rıfki, gerek Meşrutiyet devrinde yazdığı edebiyat ve güncel fıkralarla, gerekse Kemalist devrimlerin doğuşu ve yayılışı sırasında yazdığı güçlü ve güzel yazılarıyla savunduğu davaya sempati kazandıran sevimli bir yazar olmuştur (Nayır, 1971: 5). Yazarlık kariyerine edebiyatçı olarak başlamış, ancak karşısına bir dil sorunu çıkmıştı. Falih Rıfki, bu sorunla hayatı boyunca mücadele ettiğini, “*1914'e kadar Servet-i Fünûn kalıpları içinde nesir döktüm, top oynar gibi kelime oynadım*” diyerek anlatıyor. Edebiyat yolunda karşısına çıkan ilk sorunun *belâgat* sorunu olduğunu, uzun zaman Osmanlı Türkçesi'nin etkisi altında kaldığını canlı bir üslûpla anlatıyor (Baydar, 1960: 39). Bu belâgat, *lâfız edebiyatı* da denilen *yazı için yazı* anlamına gelirdi. Lâfız, *fikir*'in önünde gittiğinden, *dil*'i arkada bırakıp düşünce yapısını geri plana ittiğini söylüyor. Bu nedenle, yazılarını *fikirleştirmeye* çalıştığını, en güzel sözün *Bu akşam eve geldim* tümcesi olduğuna inandığını, bu şekilde yazmaya başladığını anlatıyor. Falih Rıfki'ya göre lâfız edebiyatı *Osmanlıca* ile beraber ölmüştür; ancak lâfız edebiyatına devam edenlerin yazı ve sözleri o zaman mizah yerine geçiyordu.

Bu konuda Niyazi Berkes de aynı görüşte olup, düşüncelerini şöyle açıklıyor (Berkes, 1975: 40): “*Bizde Osmanlıca'nın çöküşünden beri, hayal gücü adamakıllı kekemeleşmiştir. Zaman geldi ki ne yazacağımızı, ne söyleyeceğimizi şaşırır hale geldik. Sil baştan bir yazı ve dil yaratmak zorunda kaldık. Bunun bir faydası, düşçülüğümüzün Araplarda olduğu kadar genişliklere uzanamaması oldu. Dikkat ederseniz bizde palavracı ideolojilere meraklı olanlar arı-dilciliğe karşıttılar; çünkü bu dil fazla ağız kalabalığına elverişli değil.*” Bu düşünce, aslında Meşrutiyet döneminde *Halka Doğru* akımıyla aşılmaya çalışılmıştır. 1908'den önce aydın ile halk arasındaki aşılmaz bir duvar durumundaki iletişim (dil) engeli,

genç kalemlerin sade diliyle, yani konuşma diliyle aşılmaya çalışılmıştı. Böylece, aydın ile halk arasındaki engeller biçimsel de olsa bertaraf edilmiş, ancak bu geçici nitelikte olmuştur. Çünkü Türk aydını bir süre sonra, eskiden Osmanlı aydınının Arapça ile Farsça'dan sözcük devşirmesine benzer biçimde, bu kez Avrupa dillerinden devşirme sözcüklerle oynamaya başlamıştır.

Bu dönemi yaşayan Falih Rıfki'nin karşısındaki bir diğer sorun, yazı sorunudur. Bu sorunu, yalnız yazı sorunu değil, *Türkçenin istikbali* olarak görüyor. Çünkü bir kişinin bütün okul hayatı özellikle Arapça ve Farsça sözcükleri doğru yazma çabası içinde geçiyordu. Arap alfabesi de Türkçe için uygun değildi. Bunun içindir ki Arap yazısını bırakıp Latin yazısı alınarak, onun bütün kolaylıklarından yararlanılacaktı. En önemlisi de *Türk kafası*, köklerine kadar Arap kaynaklarından sökülecek ve tamamen ulusal kılınacaktı. 1928'de Atatürk tarafından kurulan ve içine Falih Rıfki'nin de alındığı Dil Encümeni'nin temel amacı budur. F. Rıfki, encümende, Atatürk'le işbirliği ve yakın temas halinde etkin ve oldukça verimli şekilde çalıştığını anlatıyor. Hatta Atatürk'ün, Latin yazısına geçileceğini açıkladığı Sarayburnu söylevini kendisine okuttuğunu söylüyor; yeni yazının eski yazıyla yetişen nüfusun yüzde onuna yeni baştan bir okuma-yazma işiyle başbaşa bıraktığını belirtiyor ve bu aydın kuşağının hayatının sonuna kadar tam tekmil üstesinden gelemeyecekleri *nankör bir külfet* karşısında kaldıklarını (Atay, 1971: 443) anlatıyor.

F. Rıfki'ya göre yeni yazı, okuma-yazma bilen nüfusun yüzde onluk kesimi için değil, gelecek kuşak için yapılmıştı. Ancak yazı devriminden sonraki dönemde kendisinin eski harflerle yazdığını biliyoruz. Falih Rıfki, bir halk çocuğu olmadığı gibi halkçı bir aydın da değildir. Ulemadan Hoca Hilmi Efendi'nin oğludur. Bir ara müdürlüğünü Hüseyin Cahit Yalçın'ın yaptığı Mercan İdadisi'nde okumuştur. Mercan, bir lise olmakla birlikte, âdeta üniversite düzeyinde eğitim veriyor, özellikle tarih ve edebiyat alanında öğrencilerini dönemine göre ileri düzeyde yetiştiriyordu. Onun idadî öğrenimi ikiye bölünmüştü: Hamit ve Meşrutiyet devri. Hamit devrinde yasak olduğu için Tevfik Fikret'in "*Sis*" ve "*Tarih-i Kadim*" şiirlerini ezbere bildiğini belirtiyor. Öğrencilerin okul andı gibi bir şey olan *Padişahım çok yaşa!* sözünü gençler, *Padişahım baş aşağı!* diye okumuştur. Meşrutiyet'in ilanı üzerine de Mercan'dan arkadaşlarıyla beraber nümayışlere katıldığını (Atay, 1963: 13 vd) anlatıyor.

Falih Rıfki, çocukluktan pek erken yaşta, 1904–1905 sularında Rus-Japon savaşı sırasında uyandığını söylüyor. "*Biz daha beşikte iken Moskof korkusu ile sallanmışız*" diyor ve konu komşu, çoluk çocuk herkesin Japonlara duacı olduklarını anlatıyor. Falih Rıfki kuşağı, henüz idadîde iken devrin beylik kitaplarını bir kenara bırakmışlar, olanca boş

vakitlerini yasaklara vermişler, devrin tuhafıkları ile alay etmeye başlamışlardı. İşte Falih Rıfki, yazar olmak hevesine bu yasaklı ortamda, henüz 13 yaşında, 1907’de kapıldığını, örneğin Namık Kemal’in “*Rüyâ*” makalesini el yazısıyla kopya ettiğini anlatıyor. Bu yıllarda sahaflar çarşısında Namık Kemal’in, Abdülhak Hamid’in kitaplarını satın alıp sökmeye, daha o zamanlar dönemin yasak zihniyetini kırmak için Fransızca yayınları izlemeye çalıştığını belirtiyor. Bu yasak neşriyatın Jöntürklerin de itibar ettikleri yayınlar olduğu görülüyor. Düzenli olarak izlediği tek yayın ise *Servet-i Fünûn* dergisidir. Bu dergi Falih Rıfki’nin gerek pozitivist dünya görüşünün, gerekse edebiyat anlayışının temelini oluşturmuştur.

Falih Rıfki Tarihçi

Falih Rıfki’nin yazarlık kariyerinde önemli etkileri olan hocası Celâl Sahir (Erozan) ile Samih Rifat, 1908’den sonraki dönemde Mercan İdadîsi’nde derslerine girmişler. Falih Rıfki, bütün okul hayatı boyunca tarih dersinden başka hiçbir derse ısınmadığını, liseden sonra ise Edebiyat Fakültesi’ne devam ettiğini, burada edebiyat hocası Mehmet Akif Ersoy’un öğrencisi olduğunu belirtiyor. Meşrutiyet döneminde Edebiyat Fakültesi’nde A. Şeref ile Ahmet Midhat Efendilerin arasında bulunduğu önemli isimlerin tarih dersleri veriyordu. Mercan’ın da etkisiyle tarihe karşı meraklı olarak yetişen Falih Rıfki, düşünce dünyası üzerinde tarihin yerini şöyle anlatır (Baydar, 1960: 40): “*Ben klasik Osmanlı edebiyatında büyük şairlerden sonra büyük nesircileri, inşacılar arasında vakanüvisler arasında buldum. Geçmişteki hayatımızı en güzel onlar anlatmışlardır. Gariptir ki cemiyetçe pek az değişmiş olduğumuzdan bugünkü tezatlarımızı ve garabetlerimizi onların anlattıklarıyla daha iyi izah edebiliyoruz.*”

F. Rıfki’ya göre tarih, “*yarı yarıya, büyük liderlerin, büyük kumandanların, büyük ilim ve sanat adamlarının hal tercümesi*” (Atay, 1953: 20), yani hayat hikâyesidir. Demokrasi de bir *liderler rejimidir*; kulluk ahlâkına sahip bir insan için tarihte gerçeğin gereği yoktur; bu nedenle Osmanlı tarihi, bir *yalan âlemi* olmuştur; *yalan, Şark’ta ayıp değildir*” Ona göre, Türk insanı tarihten fazla *masal* meraklısıdır; çünkü hemen her konuyu *indilik* ve *şahsilik* etrafında görüyor, ya medih ya da hiciv edebiyatı yapıyordu (Atay, 1953: 9). Gençlikte ateşli şekilde tartışıp durdukları *Biz adam olmayız* sözünü de buna örnek gösteriyor. Bu söz, aydınlardaki karamsarlığın, buna karşılık halkın tinsel gücünün yerinde oluşunun da bir göstergesi sayılabilir. Halka göre bütün bozgunların ve fenalıkların sorumlusu, korkaklar, satılmışlar ve kötülerdir. Aydın halktan kopuk olduğu için, halkın manevî gücünü tanıyıp değerlendiremediler; eski tarih halkta *destan* şeklinde devam etti (Atay, 1963: 12-13).

Halkın ve aydınının maneviyatının tam bir yıkıntı içine girdiği bir dönem olan Mütareke döneminde *Bergsoncu* aydınları etrafında toplayan *Dergâh* dergisinde yazıları yayınlanan

bir yazardır Falih Rıfki. Derginin mihrakı Yahya Kemal olmakla beraber, Ahmet Haşım ile Yakup Kadri de önemli birer kalem olarak görünürler. Bu üç aydının yanında, kimi zaman onlardan birine benzeyen Falih Rıfki da dikkate değer bir kalemdir. Diğerleri gibi Falih Rıfki'yi da eskinin yıkılışı derinden sarsmıştır. Tanpınar, dönemin gençliğini en fazla etkileyen eselerden birinin Falih Rıfki'nın *Yeni Mecmua*'da çıkan "*Bende Konağı*" (1918) hikâyesi olduğunu belirtir ve yazarın şahsiyetini şöyle betimler (Tanpınar, 2001: 40): "*Falih, Harb-i Umumî denen âfeti cepheye yaşamış adamdı. Anlatacak bir hayat tecrübesi, nesli nâmına alacağı bir yığın öç ve söyleyeceği gerçekler vardı. Bu tecrübe şiirin ve romanın dünyasına sığmazdı. İnsanlar ve hadiselerin kendisini olduğu gibi anlatmak ona yetiyordu. Bu biraz belki de gazeteci doğduğu içindi. Belki de muhayyilesi icat ve inşa muhayyilesi değildi. Buna pek de ihtiyacı yoktu. Bir çeşit sinema dokümantasyonuna benzeyen zalim intibaları ona kâfi geliyordu.*"

Atay'ın eleştirileri acımasız, acımasız olduğu kadar keskindir. Fıkra ve sohbet yazarı olarak konularını geçmişten seçmiş, geçmişten örnekler verir. Bürokrasi aleyhindeki yazdıkları, önemli bir sorun olması nedeniyle kendimizi acımasızca bir eleştiri, üstelik bir sorunumuzu ustaca dokunuşuna güzel bir örnektir: "*İfratlar bırakılırsa, bürokrasiye karşı her türlü şiddet benim hoşuma gider. Bürokrasi bilhassa bizde tembelliği, kararsızlığı, kafasızlığı, kötü niyeti, bilgisizliği meşrûlaştırmak demek olmuştur.*" Cemal Paşa'yı da "*bürokrasiyi ve memur kafasını iyiden iyiye kırmıştır*" diyerek övüyor, "*iyi asker olmıyan Cemal Paşa, mükemmel levazımcılık yapıyor*" (Atay, 1970: 88-89) diyordu. Osmanlı ordusunun Suriye cephesinde kaybetmesini ise büyük bir trajedi olarak şu fıkra ile anlatıyor (Atay, 1970: 84): "*Bir gün Kurmay Başkanı (Ali Fuat Erden) bana demişti ki: -Suriye'de bizim ne kadar temelsiz olduğumuzun en iyi misali nedir, bilir misiniz? Yüzüne baktım. -Şu sekiz yaşında çocuğun korkudan, bana selâm duruşu!'*"

Büyük Savaş'ın Anadolu halkı üzerindeki en trajik etkilerini Falih Rıfki, Halide Edib, Refik Halit gibi edebiyatçılar yapmıştır. Falih Rıfki'nın *Zeytindağı* eserinde oldukça gerçekçi gözlemleri görünüyor Anadolu insanının Arabistan çöllerinde yitip gidişini *kumarda kaybediş* olarak niteleyen Falih Rıfki, bunu Suriye ordusunun karargâhının bulunduğu Zeytindağı'ndan bakarak şöyle betimler (Atay, 1970: 112): "*Zeytindağı'nın çamları arasından, güneşi hiç sönmeyecek, hiç akşam gölgesi görmeyecek, Lût çukuru, şimdi bütün İmparatorluğu içine çeken bir mezar gibi, genişleyip derinleşiyor.*" Bu bakış açısıyla, Osmanlı geçmişini gelmiş geçmiş bir *mazi* olarak görüyor, Osmanlı'dan bir *rahmetli* gibi bahsediyor. Bunun içindir ki, Osmanlı ile Türkiye arasında devamlılık ve süreklilik aramaz; yalnız bazen toplumsal yapıdaki sürekliliklere dikkat çekiyor. Bu yaklaşımı onun tarihin dinamik gücünden habersiz, halktan kopuk aydın oluşunun dönemin düşünce dünyasına bir

yansıması gibidir.

Falih Rıfki Kemalist

Falih Rıfki'nın hayatı, organik bir aydın olarak devamlı bir tepenin üstündedir. Çocukken sıkça Tepebaşı'nda gezindiğini söylüyor. Tepenin üstünden bakar gibi bakıyor halka, tarih anlayışında yalnızca liderleri önemsiyor. Ömrünün sonuna kadar Cemal Paşa ile velinimetini Atatürk'ün adını anmıştır. Bu yüzden memleket gerçeklerinden habersizdir. Çetin Atlan, Falih Rıfki'nın, *şapkasının altından, Pizza kulesini andıran bir bakışla, kanadı kopuk bir sineğe bakar gibi* baktığını, halka ise hiç bakmadığını, gittiği yerlerin Ankara'da Anadolu Kulübü, Ankara Palas ve Karpiç, İstanbul'da Marmara ve Yat Kulüplerinden ibaret olduğunu, *devlet yönetiminin kulislerinde yüzen, her şeyi bilen ve bunları sütununa ustaca yansıtan, arkası iktidara dayalı ve gericiliğe karşı* bir yazar olduğunu, en sevdiği konuların başında orman, helâ eğitimi, laiklik ve siyasal anılar geldiğini, *kızdıklarını iki şimşekli alay cümlesi arasında harcardı* diyor ve yazılarını dağınık ve özensiz yazdığını (Altan, 1977: 205-211) anlatır.

Falih Rıfki, Kemal Atatürk'ü ilk kez 1 Ağustos 1913'te, Balkan Savaşı ertesinde Dimetoka'da tanımış, açıkçası dikkat çekici bir kişilik, *yaman bir adam* olarak uzaktan gördüğünü belirtir. Bu karşılaşma anını şöyle anlatır (Atay, 1970: 23): “*Dimetoka'da genişçe bir salonda toplanıldığını hatırlıyorum. Epey kalabalık var. Hacı Âdil, tümenin komutanı Fahri Paşa, Fethi Bey, hep üst saftadırlar. Aşağı doğru öteki misafirlerin arasında bir kurmay göze çarpıyordu. Sarışın, sert ve bakınırken gözlerine takılmamak imkânsız! Hacı Âdil, arasına ona dönüyor. Belli ki, rütbesi ile nisbetsiz bir önemi var. Biz meşrutiyetin komitacılık âleminde bu önemlere alışmıştık. Salondan çıktıktan sonra, Hacı Âdil'e bu zatın kim olduğunu sordum. –Mustafa Kemal Bey, dedi. Sonra biraz şaşısca gözlerini manalaştırarak ilave etti: -Yamandır!”*

Kemal Atatürk'e bağlı kalan Falih Rıfki, kendi kişiliğini Atatürk'te bulduğunu anlatıyor (Atay, 1971: 11): “*Geçen otuz yıllık geçmişe doğru ne zaman başımı çevirsem, o tepeyi (Çankaya) bir türlü gözden kaybedemem. Öne gelir, geriye gider, yana kaçır, öyle olur ki ondan başka bir şey görünmez, o kadar kaplayıcıdır, olur ki hiç olmazsa ta uzaktan gölgesi vurur, fakat hâtıralarımı o tepenin hükmü veya etkisi altından kurtaramam. Onun için bu kitabın adını 'Çankaya' koydum.*” (1958). Falih Rıfki için Kemalizm, öncelikle Türkiye'ye özgü bir ideolojidir, bir Batılılaşma ideolojisi. Türkiye'de *gerici kesime* karşı koyarak ilerici düşüncenin önünü açan Tanzimat'ın yapıcısı Mustafa Reşit Paşa'yı *ilk Atatürk* veya *Atatürkçü* olarak kabul etmiştir (Atay, 1963: 148). *Kemalizm'i* de Türkiye'nin koşullarının bir ürünü olarak kabul etmiş, Kemalistleri *nazariye ezbercisi değil, hayat ve realite adamları*

olarak görür. Kemalist Cumhuriyeti de *layık ve ulusal bir devlet* olarak görmüş, bunun bir gereği olarak bizde iki sınıf olduğunu düşünmüştür: Garplı ve Şarklı sınıflar. Bu nedenle, yeni bir insan tipi yaratmanın gerekliliğine inanır, bunu gerçekleştirmek için 1930'lu yıllarda İtalya'nın faşist, Sovyet Rusya'nın komünist otoriter disiplin mekanizmalarından etkilenir (Özkan, 2002: 66-68).

Bu merakını tatmin ve yerinde inceleme düşüncesinin sonunda kaleme aldığı *Moskova-Roma* (1932) yapıtının Türk yazınında önemli bir yeri vardır. Çünkü bu yapıtla birlikte ilk defa olarak, Kemalizm ile Faşizm ve Komünizm arasında doğrudan gözlemlere dayanan açıklama ve karşılaştırmalar yapılmış olduğunu görüyoruz. Bu nedenle kitap, ondan önceki *Yeni Rusya* gibi, *bir kütle kitabı değil, bir rehber ve aydın kitabı* olarak değerlendirilmiştir. Moskova-Roma'da, Büyük Savaş sonu devrimlerinin metodu ve tekniği ile Ankara'nın bu iki merkezden farklı ve benzer yanları olduğunu açıklıyor (Karaosmanoğlu, 1932: 47). Buradan hareketle Falih Rıfki, Kemalizm'in pragmatik bir ideoloji olduğunu anlatıyor, "*Moskova'da kitap hayatı, bizde hayat kitabı zorlamıştır*" diye yazıyordu. Bundan başka 1930'lu yıllarda parlamenter demokrasi yerine, disiplin ve ideolojiye inanan ve Rusya ile dostluk ve işbirliğinden yanadır. 1960'larda Soğuk Savaş'ın etkisi ile Kemalizm'in demokrasi ve hürriyet savaşımı olduğunu belirtiyor, Rusya'yı düşman olarak görmeye başlıyor.

Falih Rıfki Gezin

Falih Rıfki, bir edebiyatçı ve seyahat yazarı olarak da tanınır. Bir seyahat tutkunu, bir gezgindir. Bu konuda en çok eser veren yazarlar arasında bulunur. Kendisiyle bir söyleşide en çok emek verdiği, önemsedığı yapıtları arasında bir seyahat kitabı olan *Hind*'i de sayar (ötekiler *Zeytindağı* ve *Çankaya*'dır). Falih Rıfki ilk seyahatini I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'ya yaptığını, bu vesileyle kimi Avrupa ülkelerini gezip gördüğünü, uçağa da ilk defa bu seyahati sırasında Bükreş'te bindiğini belirtiyor. Ondan sonra Brüksel de içinde olmak üzere bir çok meşhur kenti gezip gördüğünü anlatıyor. Gezilerini kitap halinde de yayınlarak Türk seyahat yazınına önemli katkılar yapmıştır. Ona göre bu gezilerle kendimizi daha iyi tanımak imkânına kavuşuruz; bundan başka kendi memleketimizi tanımak da yabancı bir memleketi bilmek kadar zahmetli ve zordur; "*Anadolu insanı pek coğrafya bilmez, ancak şehir adlarının hepsi ona bir âlem hissi verir.*" (Atay, 1953: 15)

Falih Rıfki Atay, bir gazeteci ve yazar olarak dünyanın dört bucağına yaptığı gezilerin her seferinde okuyucusuna elinde bir kitapla döner. Onun için *seyahat kültürü*, çağdaş insan için mutlaka edinilmesi gereklidir. Çünkü "*yeni dünya, vatani içinde gurbet tanımayan,*

tek başına her yerde kendi muhitini yaratan, şevk ve ümitle, bütün zayıf duygularını yenen gençler yetiştiren terbiyenin eseridir.” Ona göre seyahat, herkesin kolayca yapabileceği kurumsal bir uğraşı, herkesin harcı olmuştur, yeter ki merak ve enerji olsun. Bizim için öncelikle gerekli olan, bize benzeyen ülkelerin toplumsal ve kültürel yapılarını kendimizinki ile karşılaştırarak, eski dünyanın melânkolik atmosferini değil, yeni dünyanın geniş, çabuk ve radikal gelişme yöntemlerini öğrenerek enerji kürü yapmaktır; en önemlisi de hayat ilmini öğrenmektir (Atay, 1945: 1-6). 1908’de dünyaya gözlerini çevirip merakla incelemeye çalışan kuşağın mensubu olarak seyahat notlarını almış, ufkumuzu genişleten bir aydın olmuştur.

Falih Rıfki’nın portresini belirleyen öğeler arasında *geçmiş zaman* kavramı üzerine yazıları da önemlidir. *Dakika* denen bir zaman ölçüsünü 1906 veya 1907’de Yakacak’ta iken Hügnen’in trenlerine yetişmek için koşarken öğrendiğini anlatıyor ve şöyle devam ediyor (Atay, 1963: 23): Hürriyet’in ilânına kadar bizde alaturka ve alafranga olmak üzere iki türlü saat vardı: Birincisi, dinsel hayat, özellikle namaz ve ezan vakitleri için kullanılıyordu. Büyük konaklarda da Müslüman hayatının önemli bir simgesi olarak saat tıktırtıları kaplardı her tarafı. İkincisi, karma çalışma hayatı içinde geçerli olan bir zaman ölçüsüdür. Bununla birlikte, Müslüman zanaatçı ve tüccarlar için değişen bir durum yoktur. Cemaatler açısından ise herkesin bir saati vardır. Atay’a göre Hürriyet’le birlikte devlet katında ikinci türden saatler kabul edilmiş; *vakit nakittirin* yerini, *vakit hayattır* ilkesi almıştır (Atay, 1998: 3-14, 338-339).

Falih Rıfki’nın Yeni Dünya’sı

Falih Rıfki, Kemalizm’i, *bir medeniyetçilik savaşımı* olarak görüyor. Bu savaşımı medeniyetçi idealistler ile medeniyet düşmanı şeriatçılar arasında iki kampın mücadelesi olarak değerlendirir. Bu bağlamda Atatürk’ü de *radikal bir tavsiyeci* diye nitelendirir (Atay, 1953: 11-12). Çünkü Kemalizm’i, *medeniyet savaşımı yönünde bir düşünsel yaklaşım* diye niteler, Tanzimat devrinden itibaren yapılan ıslahat hareketlerinin bir devamı olarak görür; Osmanlı ıslahatçı paşalarını *ilk Atatürkçüler*, yaptıkları işleri de *ilk Atatürkçülükler* sayar. Medeniyet savaşımının ise hukuk nazariyeleri ile değil, bir terbiye disiplini ile kazanılabileceğini düşünmekte, ancak bu terbiyenin nasıl ve hangi nitelikte olacağı konusunda net bir açıklama yapmıyor. Hâlbuki Falih Rıfki, Atatürk’ün 10. Yıl Nutku’nu, Türk kültürünü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarılmasının en önemli hedef olduğunu belirtmiş; bununla birlikte Kemalizm’i temelde bir *medeniyet değiştirmesi*, yani Batılılaşma şeklinde düşünmüş, çağdaşlaşma ve uluslaşma konuları üzerinde odaklanmıştır.

Bu düşüncelerin ise 1945'ten sonraki koşullarının etkisi altında şekillendiği anlaşılıyor.

Güçlü hiciv yeteneği sayesinde Kemalizm'in kazanımlarını ve devlet çıkarlarını ödünsüz savunmuş, geçim sıkıntısına düşmüş olduğu ömrünün son yıllarındaki koşullar altında ise *devrimci* şahsiyetinden ödünler vermek zorunda kalmıştır (Nayır, 1971: 5). 1952'de yayın hayatına soktuğu *Dünya* gazetesi ile siyasal düşünce yönünü değiştirmiş, eski düşüncelerinin tersini savunmaya başlamıştır (Akay, 1971: 6). Eskiden *Türkçenin bağımsızlığı* konusunu ısrarla işlemesine karşın, zaman içinde bu bakışında ters yönde değişimler içine girmiştir (Yetkin, 2005, 2). *Missuri* zırhlısının İstanbul'a gelişi vesilesiyle *Ulus*'ta çıkan 6 Nisan 1946 tarihli bir yazısında *Türkiye'nin Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını gördüğünü* yazıyordu. Bu değişim yalnızca kendinden değil, adına yazdığı iktidardan da kaynaklanıyordu.

Düşünce hayatındaki esaslı değişim ve dönüşümü çağdaşı yazarlar ve ardılları tarafından pek de hoş karşılanmış sayılmaz. Falih Rıfki gibi ilk döneminde dilde özdeşleşmeyi savunan yazılarıyla tanınan Nurullah Ataç (1898–1957), Yeni Türkçeyi savunan yazılarını bir araya topladığı ve ilk baskısı 1946'da yayınlanan *Günlerin Getirdiği* başlıklı eserine yazdığı ithafta, ilk yazıları *Dergâh*'ta çıktıktan sonra *Akşam*'da tiyatro eleştirileri ısmarlayan Falih Rıfki'nin o günden itibaren kendisini gazetecilikte koruduğunu belirtiyor, “*bu kitaptaki yazıları bir arada görünce beni koruduğunuza bilmem pişman olacak mısınız? Yargınızın ağır olmasından korkarım. Ne yapayım ki budur elimden gelen... Siz bu kitabı beğenmeseniz de başına sizin adınızı yazmak benim için her zaman övüneceğim bir borçtu.*” Ataç, 1957: 2) diye yazıyordu. Bu ithafta Falih Rıfki'ya örtük eleştiriler ile eskiyi anımsatan dokundurmalar olduğu görülüyor.

Sonuç olarak, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş sürecinde devrimler, değişimler ve kopuşlar yanında devamlılık, süreklilik ve dönüşümler de olmuştur. Bu sonuncu gruba giren olgular arasında *aydın* kimliğinde, özellikle organik aydın kimliğinde görülen değişim ve dönüşümler somut birer örnek oluşturuyor. Bunlar içinde bahsi geçen dönemin tipik bir aydını olan Falih Rıfki Atay'ın kimliğini belirleyen unsurlar arasında iktidarın ve muktedir kişilerin etkileri ile dönemin siyasal ve toplumsal gidişatı ve yönelimi başat konumda bulunuyor. Bunun içindir ki halkın ve hakkın sözcüsü olmamış, üstelik buna gerek bile duymamıştır; halkı küçümsemiş, aydınlatılması gerektiği düşüncesiyle halka yaklaşmıştır. Çünkü o bir seçkindir; gerçek özgürlüğün ve toplumsal değişimin halktan gelen talepler ve istekler ile değil, ancak iktidarın müsaade ettiği ölçüde ve yukarıdan aşağıya gerçekleştirebileceğini düşünüyor. İktidar sahiplerinin veciz sözlerini açmılayan bir yorumcu, iktidarı meşrulaştırıcı

bir ideoloji aracı olmaktan öteye geçememiş, kısacası yaratıcı bir aydın olamamıştır. Halkın günlük konuşma dilini yazı dili haline getirme ve *lâfız* edebiyatı yerine *fikir* yazısını koyma konusunda yaptığı katkılar önemlidir.

Kaynakça

Akay, İhsan; “Atay Üzerine Aykırı Düşünceler”, **Varlık**, Sayı.764 (Mayıs 1971).

Altan, Çetin; **Bir Yumak İnsan**, İstanbul, Milliyet, 1977.

Ataç, Nurullah; **Günlerin Getirdiği**, İstanbul, Varlık, 1957.

Atay, Falih Rıfkı; **Ateş ve Güneş**, sad. M. Sarıkaya, İstanbul, 2008.

-----; **Batış Yılları**, İstanbul, 1963.

-----; **Çankaya**, İstanbul, Doğan Kardeş, 1971, s.172, 494.

-----; **Çankaya**, İstanbul, Doğan Kardeş, 1971.

-----; **Denizaşırı**, 2. Baskı, İstanbul, 1945.

-----; **Eski Saat**, İstanbul, 1998.

-----; **Niçin Kurtulmamak?**, İstanbul, 1953.

-----; **Zeytindağı**, İstanbul, 1970.

Baydar, Mustafa; **Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar?**, İstanbul, 1960.

Berkes, Niyazi; **İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, İstanbul, 1975.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; “Falih Rıfkı ve Son Eseri”, **Kadro**, Nu.9 (Eylül 1932).

Nayır, Yaşar Nabi; “Falih Rıfkı Atay”, **Varlık**, Sayı.764 (Mayıs 1971).

Özkan, Hande; “Falih Rıfkı Atay”, **Kemalizm**, der. A. İnel, İstanbul, 2002.

Sevük, İsmail Habip; **Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1924.

Tanpınar, Ahmet Hamdi; **Yahya Kemal**, İstanbul, 2001.

Yetkin, Çetin; “Bozacının Tanığı...”, **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 2005.

Özet

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçiş sürecinde iktidara yakın organik aydınlar arasında seçkin bir konumu bulunan gazeteci yazar Falih Rıfkı Atay, Talat Paşa’dan Cemal Paşa’ya, Atatürk’ten İnönü’ye kadar her dönemin iktidar çevresinde kabul edilmiş, bu kimliğiyle her dönemin ideolojik ve kültürel söylemini açıklayıp anlatmaya çalışmıştır. Bu geçiş sürecinde bir yazar olarak bağımsız kalabildiği ve İstanbul’dan Anadolu kurtuluş hareketine açık destek verdiği Mütareke dönemi dışında her zaman iktidarın adamı olmuştur. Halkçı bir söylem kullanmış olmakla birlikte toplumu mistik ve miskin bir duruma sokan çeşitli etkileri saptayıp bunlarla savaşımı kendine görev bilmiş bir aydındır. Osmanlı/Türk toplumunun gerilik nedenleri arasında

cehaletin başat konumda olduğuna inanmış, bunun içinse toplumu aydınlatmayı kendine görev saymıştır. Bu nedenle yazılarında sade dille, halkın diliyle yazmanın önemini, Latin harflerinin ve Laiklik ilkesinin Türk toplumu açısından işlevini vurgulamıştır. Falih Rıfki'nın bizde en üretken ve en verimli olduğu alan ise dünyanın dört bir yanına yaptığı seyahate ilişkin eserleridir.

Anahtar Sözcükler: Falih Rıfki Atay, Atatürk, Türkçe, Cemal Paşa, Talat Paşa.

Abstract

Falih Rıfki Atay, a writer and a journalist who had an elite position among organic intellectuals close to government during transition process from constitutional monarchy to republic, was embraced by every ruler as Talat Pasha, Cemal Pasha, Atatürk and İnönü. He tried to explain ideological and cultural saying of every period with that identity. He was always a man of government except when he remained independent as a writer during that transition process and Mütakere? period when he supported openly Anatolia liberation movement in İstanbul. Although using a populist saying, Atay determined various effects that made society mystic and miserable and made his duty and mission fighting with them. He believed illiteracy was the first reason that made Ottoman/Turkish society backwards among many. And he emphasized the importance of using a elegant language, a language of people and the function of secularism principle and Latin alphabet in terms of Turkish society in his works. The field that made him productive and fertile for us is works about his journeys around world.

Key Words: Falih Rıfki Atay, Atatürk, Turkish, Cemal Pasha, Talat Pasha